

Tidsvitne med plikt til å huske

– Vi blir aldri ferdige med krigen. Det skal vi heller ikke. Nye generasjoner trenger dokumentasjon for å forstå hva elendigheten fører med seg, sier Reidar Gjems. 83-åringen deltar med Stiftelsen Hvite busser på skolereiser til Auschwitz, og gjør fortsatt innsats som tilsynslege ved krigsinvalidehjemmet Bæreia.

Selv har allmennpraktikeren fra Kongsvinger «gått hele runden med krig, krig og atter krig», som han sier. Han var soldat i 1940, ble arrestert i november 1943 og satt i Buchenwald konsentrasjonsleir i halvannet år. Etter fullført medisinstudium i 1947, var han militærlege ved siden av privatpraksisen. Det innebar tre års tjeneste som fengselslege for tyske torturister ved Kongsvinger Kretsfengsel.

– De var dødsdømte, men ble benådet til livsvarig fengsel. Det var stridt noen ganger. Men nødvendig for å fatte uhyrlighetene som mennesker kan være med på når samfunnet er ensrettet, konstaterer han kort.

Hva mangel på menneskerettigheter og demokrati innebærer av senskader hos ofrene, har Reidar Gjems erfart både i yrkes- og livsgjerning. I snart 50 år har han hatt medisinsk-faglig ansvar ved krigsinvalidehjemmet Bæreia. Og siden 1999 har han vært engasjert i Stiftelsen Hvite busser. Sist han reiste med 10. klassinger fra Norge, var i mars i fjor.

– Jeg føler plikt til å fortsette så lenge min egen helse holder, og det lar seg praktisk ordne her hjemme. Selv om jeg gråter mye og det er en stor påkjenning, blir jeg trøtt på en brukbar måte, sier mannen som selv ble hentet ut av konsentrasjonsleiren midt i Tyskland, med en av Folke Bernadottes busser. Han satt på stigtrinet på siste verkstedvogn. Den brakte ham tilbake til friheten.

– Det var 20. april, Hitlers fødselsdag, og jeg spyttet på bakken. Vi ble fraktet via en gård i Danmark til Malmö. Der satt jeg nybadet og avlusket og så på 1. maitoget, iført makko og ullteppe.

Dokumentasjonsreiser

Stiftelsen Hvite busser til Auschwitz ble etablert i 1992, og organiserer 150 turer i året til nazistenes tidligere konsentrasjonsleirer i Tyskland, Polen og Tsjekkia. Hittil har omkring 40 000 unge deltatt (les mer på nettsiden: www.hvitebusser.no). Målet er å få med seg et tidsvitne på alle reiser, men det er ikke så mange igjen. I dag står 70–80 personer på listen. Noen av pensjonistene har opptil 30 reiser bak seg.

Når denne utgaven av Tidsskriftet kommer ut, er det 52 år siden krigsutbruddet. – Kunnskap om historien forplikter, sier allmennpraktiker Reidar Gjems fra Kongsvinger. Foto K. Ronge

Vi treffer Tidsskriftets tidsvitne hjemme i huset han og konen Arnhild bygde på tullet til Gjemsegården etter at de tre barna var blitt voksne. Allmennpraktikeren har fortsatt daglig kontortid på eiendommen. En utstoppet utgave av skogens konge hilser velkommen, og smørbrød står klare til servering. Oppå kjøleskapet vipper fuglejegerens hittil siste trofé på stjerten, og en rekke plaketter og utmerkelser vitner om en legegjerning som har vart i 55 år. Aller stoltest er doktoren av en protokoll fra stiftelsesmøte i Kongsvinger legeforening, dattert 1868.

– Folkemuseet i Elverum har bedt om å få den i samlingen sin. Men jeg tenker vi beholder den her i Kongsvinger, til vi får vårt eget museum. Det er noe på gang, smiler patrioten hvis barnebarn er sjuende generasjon i byens eldste familie.

1 000 arrestert

Medisinstudiene tok ti år. De ble avbrutt av oppholdet i tysk fangeleir, men også på grunn av ordningen med ventetider. Selv hadde Gjems ventetid på to ganger ett år, som var det korteste man kunne ha.

– Forløpet for arrestasjonen i 1943 var at jeg ikke hadde levert inn en hagle til rett tid. Jeg hadde begynt på tredje semester samme høst, men kom for sent til Rikshospitalet om morgenen 30. november fordi jeg var utkommandert til å gå nattvakt på en jernbanebru. Dermed fikk jeg ikke høre advarselen om at tyskerne ville gå til aksjon mot universitetet. Vi var 1 000 som ble tatt. Jeg ble sendt til Stavern. Derfra gikk ferden til Buchenwald, hvor jeg blant annet jobbet i krematoriet.

De egne opplevelsene i tysk fangenskap vil han nødig få på trykk. Men når han reiser sammen med ungdomsskoleelever på dokumentasjonstur, stiller saken seg annerledes. – Elevene har forberedt seg godt. De stiller relevante spørsmål. Og når de ved selvsyn ser barnesko, kvinnehår og leirgater bygd på aske, har jeg ikke noe imot å fortelle.

Møtet med konsentrasjonsleiren virker sterkt, uavhengig av alder. – Vi gråter sammen av de sjokkerte inntrykkene. Hverdagens konflikter blir til bagateller, og det er sjelden liv på hotellet om kvelden. De unge kryper heller til køys og bearbeider det vonde de har vært med på.

Han stopper opp. Omtaler sin egen krigsskade som følelsesmessig inkontinens, før han fortsetter: – Jeg blir imponert over 15-åringene. De er ærlige og skremte, men våkne. Og selv om tidsvitnene ikke skal snakke politikk, deler vi frykten for nynazistiske strømninger.

Nye klientgrupper

Det var opplevelsene i konsentrasjonsleir som gjorde at Reidar Gjems var blant initiativtakerne i arbeidet for at politiske fanger skulle få sitt eget rekonvalesenthjem i Norge. Lokalmiljøets innsats, tomtedonasjoner, innsamlingsaksjoner og salg av minnemynter tilfalt et fond, og i 1959 åpnet kong Olav V krigsinvalidehjemmet Bæreia. Hjemmet er fortsatt en stiftelse, har 80 plasser, og oppholdet betales av Rikstrygdeverket.

Etter annen verdenskrig ble ca. 2 500 personer innvilget krigsinvalidepensjon, etter grundige undersøkelser av nevrolog og psykiater. Staten gav pensjonistene rett til tre ukers opphold hvert år, inkludert fri reise uansett hvor i verden vedkommende bor. I 1968 kom sjøfolkene inn i ordningen, med ca. 8 000 personer. For Bæreias vedkommende har det ført til omkring 25 000 gjestedøgn i året.

– Bæreia er ikke definert som helseinstitusjon og et av kravene er at gjestene skal være selvhjulpne. Derfor har de fleste med seg ektefelle eller samboer, forteller Gjems. Han legger til at etter hvert som krigsinvalide dør ut, har det fra politisk hold vært ønskelig å gi et tilbud til nye klientgrupper. Han gir støtte til at Bæreia også skal være til for FN-veteraner, slik ordningen har vært siden 1990-tallet. Om lag 45 000 nordmenn har gjort militær innsats i

UNIFILs styrker, og mange av disse trenger rekreasjon og behandling etter påkjenninger som en slik tjeneste fører med seg.

– Dette vil være en riktig bruk av dette flotte stedet i naturskjønne omgivelser, kommenterer Reidar Gjems.

Sjøfolk i flertall

I en bok om Bæreias betydning og historie fremheves tilsynslegens store innsats siden åpningen (1). De første ti årene var Gjems ulønnet lege, men etter en utvidelse i 1969 fikk han eget kontor på hjemmet og en ukentlig godtgjøring for fire timer. – Det blir gjerne mer, men jeg bryr meg ikke så mye om arbeidstid. For meg er legetjenesten en oppgave, mer enn en stilling, sier han beskjedent.

Pleiepersonalet tar gjerne kontakt per telefon flere ganger daglig. Det kan være problematisk å dosere medisiner når gjestene kommer med fulle poser.

– Mange er svært syke. De lider av KZ-syndrom, som skyldes ekstremt stress un-

der perioder med mangel på søvn, mat og andre livsforhold, forklarer han.

– Symptomene utvikler seg snikende, ofte mange år senere. Det dreier seg om angst, depresjon, søvnløshet, mareritt, arbeidsdyktighet og konsentrasjonsvansker.

Som eksempel nevner han sjøfolkene, som har vært i flertall blant Bæreias gjester de siste årene. De første registrerte krigsinvalider var mennesker som stort sett hadde gått inn i frivillig kamp, mens de som seilte på norske båter i 1940 var tvunget til å skjytte sitt arbeid på sjøen. Det opplevdes dypt urettferdig at de først etter 23 år fikk status som krigsinvalide, og dette skapte mye bitterhet.

Natteskrikene er en del av hva personalet møter på Bæreia: – En mann som er på hjemmet i disse dager opplevde at båten han hadde hyre på, ble torpedert fire ganger. En annen overlevde 45 døgn i livbåt i Det indiske hav ved kannibalisme og ved å suge væske av flygefisk.

Henting av konsentrasjonsleirfanger med de hvite bussene i april-mai 1945, ble organisert av svensken Folke Bernadotte etter forhandlinger med gestaposjef Heinrich Himmler. Foto utlånt av Norges Røde Kors

Trenger klagemur

Gjems legger ikke skjul på at mange krigspensjonister har slitt ut sine omgivelser, helsepersonellet inkludert. Derfor fungerer det årlige oppholdet som en ventil og de pårørende får avlastning.

– Voldsomme psykiske påkjenninger forandret mentaliteten hos krigsofrene. Det var ingen sjanse til å overleve hvis man brukte hodet. I stedet måtte man pansre seg for å mestre elendigheten. Å komme ut av denne tilstanden var vanskelig. De krigsskadede ble ofte stilt på sidelinjen, og oppfattet som dorske og oppfarende, sier han.

Tilsynslegen skjønner godt dem som sier det blir for mye prat om krigen på Bæreia. Samtidig er samtalen det viktigste redskapet for å kunne leve med sine traumer:

– Det gjør godt å komme dit. Bæreia er som en klagemur for dem som føler seg misforstått. Jeg er ingen psykiater, men har erfart hvor viktig det er at noen åpner ørene for den samme historien gang på gang. Jeg lytter og faller inn med en bemerkning nå og da. Et kartotek er til god hjelp, slik at jeg kan holde greie på hva den enkelte har opplevd.

— fakta —

- Reidar Gjems, født 27. mai 1918
- Cand.med. Universitetet i Oslo 1947, spesialist i allmennmedisin 1985
- Privatpraktiserende lege i Kongsvinger fra 1947–, startet Norges første gruppepraksis i 1960
- Tilsynslege ved krigsinvalidehjemmet Bæreia fra 1959– og ved Holt kommunale sykehjem 1984–
- Kongens fortjenestmedalje i gull 1981

Blant sine egne

Krigsinvalide kom hjem som helter, men måtte gjennom et nåløye for å bli innvilget pensjon. Skrekken for hvite frakker som mange har fått gjennom nitide undersøkelser, blir borte når de kommer til Reidar Gjems' kontor. At han selv er rammet av krig og fangenskap, fører til at krigsinvalide oppfatter ham som en av sine egne.

– Ja, det ble fort kjent at jeg hadde vært i leir. Det føles godt for dem å slippe bevisbyrden av hva de selv har vært igjennom. Mange fikk aldri orden på livet sitt etter krigen. De greide ikke delta i vanlig yrkes- eller familieliv. En del begikk selvmord, mange ble alkoholikere, mens andre greide seg merkelig bra gjennom det hele, tilsynelatende uten men. Jeg er en av de heldige, sier han.

– Heldig?

Tårene tar ham nok en gang.

Den synlige skaden har tiltatt med årene. – Helsemessig har ikke

senskadene ødelagt for et rikt liv, sier han etter en pause. – Jeg har heller ikke hatt behov for å fortelle så mye til min nære familie. Først etter 40 års vennskap med min svoger Bjørn Egge, tidligere president i Norges Røde Kors, ble jeg klar over at vi hadde sittet i samme leir. Det skjedde en sen natte-time. Det gjorde også godt da to av mine eldste barnebarn begynte å stille spørsmål, for noen få år siden.

– Hvordan orker du å repetere lidelsen for at vi andre skal lære av historien?

– Min vei til å takle meg selv har vært å snakke med andre om deres problemer. Ikke minst har jeg fått håp når jeg ser hvor mye som bor i ungdommen. Under capsen og de moderne sagggebukksene er det medfølelse i rikt monn. Ungdommen viser mot til å møte hva mennesket må tåle. Det er meningsfullt å oppleve for en gammel mann.

– Kari Ronge, *Tidsskriftet*
kari.ronge@legeforeningen.no

Litteratur

1. Toreng E. Bæreia – et hjem for krigens ofre. Kongsvinger: Glåmdal trykk, 1996.